

Lang leve het levend verleden!

Het eeuwfeest van de Nederlandse onafhankelijkheid in 1913

GERMA GREVING

Long live the living past! The centenary of Dutch independence in 1913

This article deals with the relationship between commemorators and the commemorated past during the centenary of Dutch independence in 1913. At the historical procession in The Hague, which was the largest in the Netherlands, a linearly progressive narrative was presented, resulting in the glory of Oranje-Nassau and the fatherland. Both organizing committees and the audience expected that historical precision could lead to a proximity of the past, a 'historical sensation'. This sensation was, however, anticipated and expected, showing that this performance could be perceived as an act of modern historical awareness.

't Was één gejuich, een hoeden en armengezwaai voor de mannen, de vrouwen en de dingen, die onze heerlijke geschiedenis van zooveel eeuwen in een levend panorama door de straten droegen.¹

Deze schets van de historische optocht uit 1913 zou evengoed toepasbaar zijn op de taferelen zoals die zich op 30 november 2013 op het strand van Scheveningen hebben afgespeeld. Vanaf dit startschot in november viert het koninkrijk Nederland twee jaar lang een tweede eeuwfeest. In vele opzichten verschillend van, maar zeker ook voortbouwend op de traditie van het eerste eeuwfeest van de Nederlandse onafhankelijkheid in 1913. Een goede reden om het eeuwfeest van een voorbije eeuw eens onder te loep te nemen.

De honderdjarige herdenking van de Nederlandse onafhankelijkheid trekt bovenal de aandacht omdat het zich afspeelt op 'het breukvlak van twee eeuwen', de markering van de overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw.² De herdenking van 1913, zo zal worden betoogd, kan als cultuurhistorisch keerpunt worden gedeut.³ Zoals zal blijken, is er een interessante ontwik-

1 'De 5^e september', *Het Vaderland*, 6 september 1913.

2 J. Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen. De westerse wereld rond 1900* (Leiden 1967).

3 Zie: P.B.M. Blaas, *De burgerlijke eeuw. Over eeuwewenden, liberale burgerij en geschiedschrijving* (Hilversum 2000); F. Boterman en P. de Rooy, *Op de grens van twee culturen. Nederland en Duitsland in het fin de siècle* (Amersfoort 1999); W.E. Krul, 'Nederland in het fin-de-siècle. De stijl van een beschaving', *BMGN* 4 (1991) 581-594; F. van Vree, 'De stad van het betere leven. Cultuur en samenleving in Nederland rond 1900', *BMGN* 4 (1991) 641-651. Naar aanleiding van de laatste eeuwwisseling kwamen twee tijdschriften met een themanummer: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Neder-*

keling waarneembaar in de keuze en receptie van de *performances*, de culturele uitingsvormen om de herinnering aan een historische gebeurtenis in het geheugen te roepen.⁴ Dit eeuwfeest vormt daarnaast een ‘stolling in de tijd’, een moment van stilstaand reflecteren op heden, verleden en toekomst.⁵ Het reflecterende karakter van de herdenking biedt ons de mogelijkheid om inzicht te krijgen in de manier waarop de herinnering aan het verleden van waarde kon zijn voor het herdenkende heden. Het onderstreept zodoende de traditie van herdenken – en specifiek het herdenken van ‘de geboorte’ van het koninkrijk Nederland – waar wij, eenentwintigste-eeuwers deel van uitmaken. Wellicht maakt het ons zelfs bewust van onze houding ten opzichte van het verleden en de keuzes die we maken om dat verleden te herinneren en te herdenken.

Daarom staat in deze uiteenzetting de vraag naar de relatie tussen herdenkers en het door hen herdachte verleden centraal. Deze relatie kwam het duidelijkst aan het licht tijdens de onafhankelijkheidsfeesten in Den Haag in 1913. De viering in deze stad overtrof alle andere in Nederland in grootte en aanzien en gold zodoende officieus als nationale viering. Gelukkig zou het organiserend comité minder politiek-religieuze obstakels te overwinnen hebben dan in 1863 en waren de tegenslagen vooral organisatorisch van aard. Het resultaat, de herdenking zelf, mocht er zijn, of in de woorden van *Het Vaderland*:

[...] want wij meenen, dat dit ons nummer een wordt voor het hoekje van secretaire of kabinet, waarin de herinneringen aan schoone en groote dagen worden weggelegd, opdat men later alles nog eens zal kunnen overlezen en zich gemakkelijker terugdenken in het genot en [...] de ontroering, door 5 September 1913 ons geschonken.⁶

Een commercieel initiatief op ideële gronden

Het initiatief voor de herdenking van het onafhankelijkheidsjaar wordt veelal toegeschreven aan de Maatschappij van Nijverheid.⁷ Deze Maatschappij was gegroeid uit de in 1777 in Haarlem opgerichte Oeconomische Tak van de Nederlandsche Maatschappij der Wetenschappen, bedoeld om de Nederlandse welvaart te bevorderen.⁸ Algemeen secretaris en redacteur, G.S. de Clercq, publi-

landen (BMGN) 4 (1991) (gebaseerd op twee symposia, van het Historisch Genootschap op 19 oktober 1990 en van Nieuwe en Theoretische Geschiedenis van de UvA op 7 december 1990) en *De Negentiende Eeuw* 1 (2001) (gebaseerd op het symposium ‘Het beste van de negentiende eeuw’ van 2 december 2000).

4 K. Tilmans, F. van Vree en J. Winter (red.), *Performing the past. Memory, history, and identity in modern Europe* (Amsterdam 2010).

5 A. Assmann, *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses* (München 1999) 29.

6 ‘De 5^e september’, *Het Vaderland*, 6 september 1913.

7 M.M. Knijn, ‘Het ‘Plan 1913’. Idealisme en winstbejag’, in: J. de Vries (red.), *Nederland 1913. Een reconstructie van het culturele leven* (Epe 1988) 67-80.

8 N. Lans, *225 jaar Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel. Per traditie vernieuwend* (Schiedam/Rotterdam 2002).

ceerde in het novembernummer van 1911 van het *Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid* een oproep om de aanstaande opening van het Vredespaleis in Den Haag als een welkome gelegenheid aan te grijpen om vele ‘vreemdelingen’ naar het land te trekken.⁹ Niet één stad, maar het hele land moest in de zomer van 1913 ‘bijzondere aantrekkelijkheid’ uitstralen. De ervaring leerde dat tentoonstellingen en congressen als een goed lokmiddel konden dienen. Ze zouden het juiste type toeristen naar Nederland halen: de intellectuelen en dus koopkrachtige bezoekers.

Door de decentralisatie van de activiteiten week de organisatie van dit evenement sterk af van de traditie van werelddoelstellingen, de tot dan toe meest gebruikelijke manier om de natie aan het buitenland te presenteren.¹⁰ Voor een ‘reuzenonderneming’ als een werelddoelstelling ontbrak de tijd én in 1913 zou het Vlaamse Gent het toneel vormen van een dergelijke tentoonstelling – iets wat voor de organisatie een aangename bijkomstigheid was met het oog op de toestroom van bezoekers.¹¹ Het ‘Plan 1913’ zou ‘werkelijk iets nieuws te zien geven en een aangename afwisseling vormen in de lange rij van uniforme werelddoelstellingen, die ten slotte niemand volkomen bevredigen.’¹²

De Centrale Commissie voor Plan 1913, die op 13 januari 1912 in de Raadzaal van het Paviljoen te Haarlem in het leven werd geroepen, moest zorg dragen voor de verspreiding en diversiteit van de feestelijkheden.¹³ Vertegenwoordigers van verenigingen en maatschappijen, zoals de Nationale Bond voor Vreemdelingenverkeer, de Algemene Nederlandsche Wielrijdersbond en de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij, namen zitting in de Commissie.¹⁴ Uit de eerste vergadering bleek dat de doelstelling van de Centrale Commissie in hoofdzaak bestond uit het bevorderen van het vreemdelingenverkeer en het binnenhalen van geldstromen. De opening van het Vredespaleis en ook het honderdjarig bestaan van de Nederlandse onafhankelijkheid vormden enkel toevallige en natuurlijk bijzonder gunstige aanleidingen voor dit commerciële doel.

Plan 1913 kristalliseerde in de vijftien vergaderingen die volgden uit tot een commerciële onderneming met grote organisatorische professionaliteit. De vijf subcommissies voor verkeer, huisvesting, reclame in binnen- en buitenland, het organiseren van plaatselijke tentoonstellingen en de reclame voor nijverheid en handel zetten daarbij in op duurzaam toerisme. Het moest voor de bezoekers niet alleen deze zomer goed vertoeven zijn in de residentie, uiteindelijk

9 G.S. de Clercq, ‘Wat kan Nederland doen bij de opening van het Vredespaleis in 1913?’, *Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid* 11 (15 november 1911) 513-517.

10 Zie: I.H. Montijn, *Kermis van koophandel. De Amsterdamse werelddoelstelling van 1883* (Bussum 1983).

11 ‘Centrale Commissie voor ‘Plan 1913’’, *Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid* 2 (15 februari 1912) 86-91, aldaar 89.

12 De Clercq, ‘Wat kan Nederland doen’, 517.

13 ‘Centrale Commissie’, 86-87.

14 Zie voor een uitgebreid overzicht van het Uitvoerend Comité en alle Subcommissies: Koninklijke Bibliotheek [KB], inv.nr. 907, C 62, C.F. van de Poll, *Verslag betreffende de handelingen der Centrale Commissie voor Plan 1913* (Utrecht 1914) 9-12.

moest de tevredenheid over de kwaliteit van logies, de informatievoorziening op de informatiekantoren en de snelheid van transport dusdanig groot zijn, dat de 'vreemdelingen' ook na 1913 naar Nederland terug zouden keren.

Door een nauwkeurige voorbereiding had de Centrale Commissie voor Plan 1913 een ferme basis gelegd voor een succesvol evenement. Maar het uiteindelijke welslagen lag niet in handen van de Centrale Commissie, maar in die van de plaatselijke comités. Anders dan bij de Centrale Commissie was de belangstelling voor 1813 bij lokale initiatiefnemers van meet af aan wél aanwezig. Waar sommige lokale commissies er expliciet voor kozen om enkel nadruk te leggen op de ontwikkeling van de Nederlandse nijverheid en handel in de afgelopen honderd jaar, zoals in Zwolle en Tilburg, waren er tegelijkertijd gemeentes waar zowel het eeuwfeest van de Nederlandse economie als die van honderd jaar onafhankelijkheid gevierd werd, zoals in Groningen en Den Haag.¹⁵

Een bewogen traditie in rustig vaarwater

Twee jaar voordat C.S. de Clercq zijn oproep plaatste, werd er in Den Haag al nagedacht over de viering van het eeuwfeest.¹⁶ Vieringen en herdenkingen van de Nederlandse onafhankelijkheid hadden zich in Den Haag al vier keer eerder voorgedaan – in 1823, 1838, 1863, en 1888 – maar deze waren lang niet altijd zo gestroomlijnd en ordelijk verlopen als in 1913.¹⁷ Vooral de vijftigjarige herdenking in 1863 was overschaduwd door politieke twisten.¹⁸ De tegenstellingen tussen de anti-protectionistische liberalen en de koningsgezinde protestanten hadden in dat jaar nog een extra scherp randje gekregen door de anti-Roomse houding van beide groeperingen.

Een halve eeuw later werden de afzonderlijke helden van de restauratie van 1813 veel minder vanuit een politieke partijkleur gezien. In de geschiedschrijving werd het voormalige breukmoment van 1813 in een continuïteit geplaatst; in 1813 was de revolutie van 1795 immers niet teniet gedaan, maar enkel genationaliseerd.¹⁹ Johan Huizinga benadrukte bijvoorbeeld in zijn lezing op de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, dat 1813 in cultureel noch in politiek of economisch opzicht als een keerpunt kon worden

15 'Zwolle. De Overijsselsche Nijverheidstentoonstelling, Plan 1913', *Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid* 1 (15 januari 1913) 38-40; 'De Tilburgsche tentoonstelling', *Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid* 7 (15 juli 1913) 321-323.

16 Haags Gemeentearchief [HGA], Archief Haagsch Comité voor Volksfeesten, 3.1: Comité voor de Luisterrijke Viering van het Eeuwfeest van Neerlands Onafhankelijkheid [0077-01 3.1] inv.nr. 93, brief van P.J. Blok aan het Comité voor de Feestviering 1913 's Gravenhage (Leiden, 4 december 1909).

17 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 94, overzicht van de activiteiten tijdens de herdenkingen van Nederlands onafhankelijkheid in 1838, 1863, 1888.

18 P. Geyl, '1813 herdacht in 1863', in: Idem, *Pennestrijd over staat en historie. Opstellen over de vaderlandse geschiedenis aangevuld met Geyls levensverhaal (tot 1945)* (Groningen 1971) 274-311.

19 Blaas, *De burgerlijke eeuw*, 139-141.

aangemerkt.²⁰ Andere historici trokken de verzoening tussen Prinsgezinden en Patriotten in 1813, de overwinning van partijtegenstellingen, zelfs door naar een nationale synthese in 1913.²¹

Nu vormde het jaar 1913 ook in vele opzichten een jaar van politieke concessies. Zo werd er door P.W.A. Cort van der Linden een extraparlamenteair kabinet gevormd, dat door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog langer aanbleef dan gepland. Bovendien kwam er uitzicht op een grondwetswijziging – die echter pas in 1917 doorgang zou vinden – waarin het districtenstelsel beëindigd en het algemeen mannenkiesrecht ingevoerd werd en waardoor er een einde kwam aan de schoolstrijd. Misschien dat ook de geboorte van prinses Juliana in 1909 de Oranjegezindheid had aangewakkerd.

In de gelederen van de lokale organisatie in Den Haag leek van politieke tegenstellingen of spanningen in ieder geval geen sprake. Het Haagsch Comité voor Volksfeesten vormde op 1 december 1909 het hoofdbestuur van het in te stellen Comité voor de Luisterrijke Viering van het Eeuwfeest van Neerlands Onafhankelijkheid te 's Gravenhage.²² De vier commissies die werden benoemd, moesten zorg dragen voor de historie, de versiering, de financiën en de perszaken.²³ In minder dan een jaar tijd lag er een ontwerpplan op tafel om de Nederlandse onafhankelijkheid te gedenken. En hoewel er handig gebruik gemaakt werd van het commerciële draagvlak in Den Haag, kregen de festiviteiten uiteindelijk vooral een historisch karakter.

De Haagse Historische Commissie aan het roer

Kort na de installatie van het Comité voor de Luisterrijke Viering ontving de Historische Commissie een verzoek om een plan voor een feest op historische grondslag te ontwerpen. Hierover werd tijdens een eerste vergadering gesproken, op een donkere decemberavond in 1909.²⁴ De historicus P.J. Blok werd ‘onder bijval’ uitgenodigd om het voorzitterschap op zich te nemen.²⁵ Blok

20 J. Huizinga, ‘De beteekenis van 1813 voor Nederland’s geestelijke beschaving’, in: Idem, *Verzamelde Werken* 2 (Nijmegen 1948-1953) 528-542, aldaar 533.

21 Zie bijvoorbeeld de rede van H.Th. Colenbrander over 1813 en de geschriften van H. Brugmans, in: H.W. von der Dunk, ‘Negentiendertien: verhinderde kentering’, in: De Vries, *Nederland 1913*, 9-21, aldaar 19-20.

22 Het Haagsch Comité voor Volksfeesten werd op 27 maart 1903 opgericht door de Vereniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen.

23 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 91, vergadering van het Comité voor de Luisterrijke Viering van het Eeuwfeest van Neerlands Onafhankelijkheid.

24 Leden van de Historische Commissie waren: P.J. Blok, L.J.J. Hageraats, H. Graaf van Hogendorp, A. Hoogenraad, lid van de gemeenteraad, president kerkvoogd Scheveningen, mevr. W. Hooft Graafland, Th. Morren, Th. Roest van Limburg, hoofdcommissaris van de politie. Vanaf de tweede vergadering kwamen daar bij: G.J.W. Koolemans Beijnen, generaal, en na de vierde vergadering: G.H. Sassen, W.G.B. Donker Curtius.

25 Blok was tijdens zijn aanstelling in Groningen al eerder betrokken geweest bij de organisatie van een historische optocht. Zie: W.E. Krul, *Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven & werk van J. Huizinga* (Groningen 1990) 108.

wilde echter de vaderlandse geschiedenis recht doen: de heer Van Hogendorp, hoofdcommissies van het Departement Financiën en kleinzoon van dé Gijsbert Karel van Hogendorp moest toch zeker deze functie bekleden. Van Hogendorp, die juist om zijn familiegeschiedenis niet op de voorgrond wilde treden, zoals ook zijn oom in 1863 deelname had geweigerd, sloeg het aanbod rigoureuus af. Blok zwichtte uiteindelijk op aandringen van de andere leden, ‘en [liet] zich de keuze welgevallen’.²⁶

Een feest voor het volk, dat zou de herdenking op 17 november 1913 worden, en op aanraden van het Comité werd er nagedacht over een eventuele optocht, de illuminatie en historische versiering van de stad en de uitgave van een gedenkboek. Een optocht werd met algemeen instemmen onhaalbaar geacht; de tijd van het jaar was er immers niet naar en het zou bovendien veel te duur zijn. Dat laatste gold eigenlijk ook voor de uitgave van een gedenkboek. De Commissie stelde uiteindelijk een bescheiden en driedelig plan samen: de publicatie van een beknopt populair geschrift over de betekenis van het feest, een tentoonstelling over de periode 1795-1813 en een gala-avond in een verlicht Den Haag.²⁷

Tijdens de derde vergadering van de Historische Commissie bleek echter dat het centrale Comité het plan stevig had bekritiseerd en als ‘zeer dun’ had gekarakteriseerd. Een optocht moest zeker een plaats krijgen in het programma, dat verder wel iets langer mocht duren dan twee dagen.²⁸ De kritiek sloeg in als een bom, vele leden twijfelden aan de haalbaarheid van een optocht. Kon een dergelijk evenement wel in november plaatsvinden? Zou de samenstelling niet tegenvallen of wel voldoende worden gewaardeerd?

Generaal Beijnen had ondertussen al zo zijn gedachten gevormd over de samenstelling van de optocht, die een historisch karakter moest krijgen en zowel een Haags als nationaal element zou bevatten. De gebeurtenissen in Den Haag tussen 17 november en 6 december 1813 stonden voorop, gevolgd door een overzicht van de Nederlandse geschiedenis vanaf de Batavieren en afgesloten met een allegorische stoet over de ontwikkelingen in de afgelopen honderd jaar.²⁹ De heer Roest voegde hier aan toe dat vieringen in het buitenland, en vooral die in België als voorbeeld konden dienen. Met ook het voorbeeld van de historisch-allegorische optocht van 30 mei 1910 te Amsterdam in het achterhoofd, begon men zich langzaam maar zeker door alle twijfel een beeld te vormen van een dergelijke stoet.³⁰

26 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 103, eerste vergadering in december 1909, notulen van de vergaderingen van de Historische Commissie.

27 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 94, brief van de Historische Commissie voor de feestviering van 1913 aan het Comité voor de Feestviering van 1913 (21 januari 1910); HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 94, brief van P. Blok, Th. Morren van de Historische Commissie voor de feestviering van 1913 aan het Bestuur van het Comité voor de Haagsche Volksfeesten ('s-Gravenhage, 20 januari 1910).

28 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 103, derde vergadering (s.d.), notulen van de vergaderingen van de Historische Commissie.

29 Ibidem.

30 Deze historisch-allegorische optocht werd gehouden naar aanleiding van een koninklijk bezoek

Op de vierde en laatste vergadering van de Historische Commissie van 20 oktober 1910 werd het ontwerpprogramma van Beijnen, Hagenraats en Van Hogendorp gepresenteerd.³¹ De historisch-allegorische optocht promoveerde daarmee van ongewenst element tot het hoofdnummer van de feestviering. Voorwaarde was dat de feestweek vervroegd werd en plaats had in de eerste week van september, vlak na de verjaardag van de koningin en de opening van de verenigde zitting van de Staten Generaal. De optocht moest bestaan uit een historisch en een allegorisch gedeelte, waarbij kunstenaars en industriëlen (financieel) konden bijdragen aan het tweede deel van de stoet. Het volksfeest van 1913 zou sterk bepaald worden door deze historisch-allegorische optocht, die in de geschiedenis van de herdenkingen van Nederlands onafhankelijkheid nog nooit zo groot was geweest.

De dreigende aftocht van de historische optocht

Zes afdelingen zou de stoet gaan tellen: één afdeling voor de allegorische openings- en slotgroepen en vijf voor het historische gedeelte. De kunstschilder A.M. Luyt werd aangesteld als artistiek leider en vervaardigde samen met J. Franken de schetsen en tekeningen die in de zalen van het Schilderkundig Genootschap Pulchri Studio werden tentoongesteld. De expositie werd bezocht door duizenden mensen en veelvuldig geroemd ‘ook door kenners van geschiedenis en historische klederdrachten’, aldus een correspondent van *De Nieuwe Courant*.³² Luyts ontwerpen voor de optocht deden de trots van de Hagenezen groeien; de optocht zou een pronkstuk worden, zoals nog nooit vertoond in Leiden, noch in Utrecht of Amsterdam.³³

De tentoonstelling was in de eerste plaats niet esthetisch of didactisch van aard, maar vooral bedoeld om deelnemers en financiers te werven. Kunstverenigingen, middenstandsverenigingen, handwerkslieden, toneel- en zangverenigingen werden opgeroepen om de lege plaatsen in de 2000 personen tellende stoet te vullen.³⁴ De grote belangstelling voor de expositie in de maand december schiep hoge verwachtingen. Des te groter was de teleurstelling toen in januari bleek dat nog geen tiende deel van de op ruime schaal verspreide inschrijvingsbiljetten tot financiële steun bij de penningmeester was binnengekomen. Tijdens de georganiseerde inlichtingsavonden voor figuranten kwamen

aan Amsterdam. Zie: HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 94, officieel programma. Gedenkboek van den historisch-allegorischen optocht (Amsterdam 1910).

31 HGA, 0077-01 3.1, inv. nr. 95, plan voor een historische optocht, opgesteld door P.J. Blok en Th. Morren van de Historische Commissie aan het Haagsch Comité voor Volksfeesten (ingekomen 28 november 1910).

32 ‘De historische en allegorische optocht’, *De Nieuwe Courant*, 20 december 1912.

33 ‘De historische optocht’, *De Avondpost*, 19 december 1912.

34 Velen van hen werden ook direct door de Commissie voor de Historische Optocht aangeschreven, zie: HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 140, oproep aan de heren leden der verenigingen behorende tot de handdrijvende en industriële middenstand.

bovendien slechts enkelen opdagen en werden de voorlopige toezeggingen één voor één ingetrokken.³⁵ De dreigende aftocht van de historische optocht hing als een donderwolk boven de hoofden van de Commissie.

Deze impopulariteit was opvallend. Hoewel de historische optocht in Nederland niet zo'n grote naam gemaakt had als in België, was het toch zeker geen onbekend fenomeen.³⁶ In verschillende landen in Europa waren maskerades en optochten in de negentiende eeuw uitgegroeid tot een niet weg te denken onderdeel van feestelijkheden en jubilea.³⁷ Nederland was voornamelijk bekend met studentenmaskerades, die georganiseerd werden ter ere van een rectoraats-overdracht of lustrumviering in Delft, Utrecht, Leiden en Groningen.³⁸ Maar ook historische optochten naar aanleiding van nationale feesten, koninklijke jubilea of koninklijke bezoeken ontbraken geenszins. De lijst van steden en dorpen die bij het eeuwfeest van Nederlands onafhankelijkheid in 1913 een dergelijke optocht organiseerden, laat zien hoe gebruikelijk dit medium was.³⁹

Wellicht dat de gevraagde investering in het kostuum, eventueel een paard, de wagens en attributen de potentiële deelnemers afschrikte.⁴⁰ De Historische Commissie had een bedrag van f30.000,- toegewezen gekregen, de helft van wat oorspronkelijk was begroot.⁴¹ Na de tegenvallende opbrengst van de inschrijvingsbiljetten verhoogde het Hoofdbestuur het bedrag met de helft, ervan uitgaande dat de personen en vooral verenigingen die zich nog zouden aanmelden over genoeg financiële draagkracht zouden beschikken.⁴² Zo won

35 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 98, verslag uitgebracht door de Commissie voor den Historischen Optocht te 's-Gravenhage in 1913 aan het hoofdbestuur der vereniging 'Comité voor de Luisterrijke Viering van het Eeuwfeest van Neerlands Onafhankelijkheid'.

36 T. Verschaffel, 'Het verleden tot weinig herleid. De historische optocht als vorm van de romantische verbeelding', in: J. Tollebeek, F.R. Ankersmit, W.E. Krul (red.), *Romantiek en historische cultuur* (Groningen 1996) 297-320.

37 Zie bijvoorbeeld: W. Hartmann, *Der historische Festzug. Seine Entstehung und Entwicklung im 19. und 20. Jahrhundert* (München 1976); A. Rigney, 'Commemorating Scott: 'That imperial man'', in: Idem, *The afterlives of Walter Scott. Memory on the move* (Oxford 2012) 158-199.

38 Zie: W. Otterspeer e.a., *Maskerades...honderd jaar optochten door studenten* (Leiden 1999); P. Caljé, 'Studentenmaskerades in de negentiende eeuw als uniek ritueel', *Groniek* 180 (2008) 279-297.

39 Historische optochten werden gehouden te: Aalten (28 augustus), Almelo (4-5 juli), Amersfoort (10 september), Axel (28 augustus), Beverwijk (26 augustus), Breda (september), Delft (9 september), Den Haag (5 september), Enschede (29 augustus), Hoorn (september), Kampen, Leens (12 september), Nieuwdorp (29 augustus), Weesp, Zutphen (3 juli). Allegorische optochten werden gehouden te: Apeldoorn (30 augustus), Loosduinen (4 september), Rijswijk (2 september), Utrecht (4 september). Historisch-allegorische optochten werden gehouden te: Bedum (september), Dordrecht (3 september), Gouda (november), Groningen (10 september), Haarlem (september), Hengelo (30 augustus), Ierseke (28 augustus), Leiden (november), Monster (21 augustus), Scheveningen (9 december), Schiedam (30 augustus), Vrijenban (3 september). Verder waren er nog optochten te: Arnhem, Edam, Loenen aan de Vecht en Zeist.

40 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 141, reglement houdende bepalingen omtrent de deelneming aan den historischen optocht te 's-Gravenhage in 1913, artikel 5-7. Een indicatie van de prijzen is te vinden in: HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 140, oproep aan de heren leden der verenigingen behorende tot de handel-drijvende en industriële middenstand.

41 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 95, brief van het Haagsche Comité voor Volksfeesten aan het Comité voor de Luisterrijke Herdenking van het Eeuwfeest van Neerlands Onafhankelijkheid ('s-Gravenhage, juni 1911).

42 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 97, brief van de Commissie voor den Historischen Optocht aan het

Afb. 1 *Terugkomst in Nederland van den Prins van Oranje (Koning Willem I)*. Prent vervaardigd door kunstschilder en artistiek leider A. M. Luyt en J. Franken, zoals tentoongesteld in de zalen van Pulchri Studio. Collectie Haags Gemeentearchief.

het artistieke en historische aanzien van de stoet het van de financiële problematiek. Er werd nog eerder beknibbeld op de nevenactiviteiten, zoals de kinderspelen, de volksfeesten en galavoorstelling, dan dat het ontwerp van de optocht werd herzien.⁴³ De centrale plaats die de optocht tijdens de feesten innam bleef onbetwist en onaantastbaar.

Uiteindelijk slaagde de Commissie er, naar eigen zeggen ‘met groote krachtsinspanning’ in om nagenoeg alle rollen van de figuren uit het oorspronkelijke plan vervuld te krijgen.⁴⁴ Hun, wat Pierre Nora noemt, ‘*mémoire-devoir*’, oftewel herinneringsplicht om een zekere herinnering voor het algemeen goed levend te houden, was blijkbaar te sterk om de historische optocht door deze tegenslagen uit het programma te laten verdwijnen.⁴⁵ Het pronkstuk van Den Haag zou een plaats krijgen te midden van een uitgebreid feestprogramma dat overal in den lande eenzelfde soort vorm aannam. Die standaardisering gold echter niet alleen voor de vorm, maar ook voor de inhoud. Het herdachte ver-

Hoofdbestuur van het Comité voor de Luisterrijke Viering van het Eeuwfeest van Neerlands Onafhankelijkheid (’s-Gravenhage, 17 maart 1913); ‘De historische optocht’, *De Nieuwe Courant*, 18 maart 1913; ‘De historische optocht’, *De Nieuwe Courant*, 20 maart 1913.

43 Vergelijk met de situatie in Loosduinen, waar de allegorische optocht onaangetaast blijft wanneer er financiële nood ontstaat: HGA, Loosduins Comité Onafhankelijkheidsfeesten, 2: Plaatsingslijst [0079-01 2], inv.nr. 1, notulen van de vergadering van de Regelingscommissie met de Sub-commissies op donderdag 12 juni 1913 om 19.30 in café Lararom; HGA, 0079-01 2, inv.nr. 7, kort verslag van de nationale feesten (gehouden te Loosduinen 3 en 4 september 1913). Hierbij moet worden opgemerkt dat bij de historische optocht in Den Haag het allegorisch slot uiteindelijk is geschrapt. Of dit in het kader van de financiën gebeurd is, of omdat er geen deelnemers waren om de groep te vullen, is onbekend.

44 Verslag, uitgebracht door de Commissie voor den Historischen Optocht.

45 Dit begrip is ontwikkeld door Pierre Nora en door Ann Rigney gebruikt om de herdenkingscultuur van Walter Scott te karakteriseren. Zie: Rigney, *The afterlives*, 169-170.

leden was een gecanoniseerd verleden, een nauwsluitend ingepast en doorlopend verhaal over de vaderlandse geschiedenis.

Gecanoniseerd verleden door de straten

In de eerste plaats toonde de Haagse optocht de toeschouwer een compilatie van de hoofdpersonen en hoogtepunten uit de vaderlandse geschiedenis, met daarbinnen een speciale plaats voor Den Haag. Er gebeurde echter meer dan het ogenschijnlijk objectief weergeven van het chronologisch verloop van de geschiedenis. De stoet toonde tevens een historische ontwikkeling, die uitliep op de vereniging van Nederland met het koningshuis van Oranje. Daardoor werd er een continuïteit geschapen en benadrukt: er ontstond een lineair geschiedverhaal, eindigend in een apotheose van Oranje en vaderland. De aanwezigheid van de koninklijke familie op het bordes van het Paleis-Kneuterdijk waar de optocht aan voorbij zou trekken, versterkte dit ‘koninklijk relief aan den band tusschen verleden en heden die door den Optocht wordt geïllustreerd’, aldus een correspondent van *De Nederlander*.⁴⁶

Twaalf in rood met goud afgezette uniformen gestoken trompetspelers openen de optocht, gevolgd door een allegorische voorstelling van moederland en koloniën. Omringd door vertegenwoordigers van leger en vloot ging de Nederlandse maagd te paard de verschillende delen van haar koninkrijk voor: vlaggendragers en ruiters die Oost- en West-Indië en de provincies in Nederland vertegenwoordigden. Dit grote rijk toonde met trots zijn verleden, maar zette ook koers naar de toekomst. De gouden wagen met vrouwe Historia die volgde, vormde de overgang van de allegorische naar de historische optocht, begeleid door een grote groep jongens en meisjes, de toekomstige vertegenwoordigers van het vaderland. De opening van de optocht kondigde zodoende aan wat de toeschouwer te zien zou krijgen: de geschiedenis van een bloeiend land, bewust van het verleden en klaar voor de toekomst.

De eerste groepen van het historisch gedeelte beeldden niet zozeer de ontstaansgeschiedenis van het land, maar de voorgeschiedenis van een onafhankelijke staat, de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden uit.⁴⁷ Naast de belangrijkste en vooral ook kleurrijkste vertegenwoordigers van de Middeleeuwen, de ridders, zoals Gijsbrecht van Aemstel, schreden vooraanstaande schrijvers, als Melis Stoke, kunstenaars, ambachtslieden en gildeleden voort. De centrale figuren in de verschillende groepen waren echter de graven en hertogen van zowel Holland als andere gewesten. Willem II en zijn zoon Floris

⁴⁶ ‘De nat. hist. alleg. optocht’, *De Nederlander*, 2 september 1913.

⁴⁷ In tegenstelling tot het oorspronkelijke plan van de Historische Commissie. Vergelijk: HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 95, brief van het Haagsche Comité voor Volksfeesten aan het Comité voor de Luisterrijke Herdenking van het Eeuwfeest van Neerlands Onafhankelijkheid (’s-Gravenhage, juni 1911); HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 144, officiële feestwijzer van den nationaal-historischen optocht te ’s-Gravenhage op 5 september 1913.

V, Jacoba van Beieren, Philips de Goede met zijn ridders van het Gulden Vlies, Maximiliaan hertog van Oostenrijk met zijn Maria van Bourgondië, en Karel V: zij vormden als het ware de *avant-garde* van de nationale eenheid.

De glorie waarmee de Tachtigjarige Oorlog vervolgens werd gepresenteerd verhief de volgende drie groepen boven het eerste deel. Hier kwamen de Oranjes in zicht, hier daverde het Wilhelmus, van 'Prinse lied' tot 'zegezang', hier werd 'de geschiedenis een heldendicht'.⁴⁸ Natuurlijk ontbrak de vader des vaderlands Willem van Oranje niet. Zoals een journalist berichtte, werd hij 'met zeer hartelijk en geestdriftig applaus begroet', maar was hij toch niet de persoon die bijzonder op de voorgrond trad.⁴⁹ De zege prevaleerde over de strijd: gewapende burgers en watergeuzen flankerden Willem van Oranje nog, maar vanaf Maurits, graaf van Nassau, werd vooral de bloei getoond van zeevaart, ontdekkingsreizigers, kooplieden en toon- en letterkunst.

Aan de derde en vierde afdeling werd in het verslag in de pers snel voorbij gegaan.⁵⁰ Na Frederik Hendrik en Willem II volgde het stadhouderloos tijdperk met de gebroeders De Witt en de vele zeeslagen met Engeland. Hoogtepunten waren Willem III, Maria II Stuart en Willem IV, maar dit alles viel in het niet bij de vrolijke vertolking van de zeventiende-eeuwse klucht van Dirk Buysero, *De bruiloft van Kloris en Roosje*. De klucht leek de daarop volgende tragedie van de teloorgang van de Nederlandse handel en de vlucht van Willem V naar Engeland te moeten overstemmen. En niet voor niets sloot Kaat Mossel, een felle Orangiste, de vierde afdeling, als kondigde ze de terugkeer van Oranjes glorie alvast aan.

In de ontwerpfase was er discussie ontstaan over de aanwezigheid van de personages van Lodewijk Napoleon en Napoleon in de vijfde en laatste afdeling. Velen vreesden dat de pracht van de Franse groepen het hoogtepunt, de binnenkomst van Willem I vergezeld door het driemanschap, zou overstemmen.⁵¹ Besloten werd de voorstelling niet al te mooi te maken, maar zeker niet te schrappen, zodat de terugkeer van de Prins van Oranje-Nassau de scheiding kon markeren tussen het oude en nieuwe.⁵² Zo vormden het driemanschap met Willem I het *happy end* van de optocht. Daarmee was de ontwikkeling tot een eenheidsstaat van de Middeleeuwen tot moderne tijd bezegeld met aanloop naar de oprichting van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.⁵³

'1813' vertegenwoordigde zodoende een keerpunt in de geschiedenis. '1813' markeerde de glorieuze overwinning van Oranje, het Nederlandse volk en de

48 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 145, L.H. en A.M. Luyt, *De nationaal-historisch-allegorische optocht van 5 september 1913 te 's-Gravenhage. Ter herdenking van Neêrland's honderdjarig onafhankelijk volksbestaan* ('s-Gravenhage 1913), 15-17.

49 'De nationaal historische optocht', *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*, 6 september 1913.

50 Zie bijvoorbeeld: 'Historische optocht', *De Nederlander*, 5 september 1913.

51 'De Haagsche viering van 1913', *De Nieuwe Courant*, 14 augustus 1911.

52 L.H. en Luyt, *De nationaal-historisch-allegorische optocht*, 27-31.

53 Opmerkelijk genoeg heeft de installatie van de Nederlandse grondwet geen plaats gekregen in deze herdenking. De viering van honderd jaar Nederlandse onafhankelijkheid eindigde bij de aankomst van koning Willem I te Scheveningen en de intocht in Den Haag.

vrede op de Franse overheersing. Oorspronkelijk zou een tweede allegorisch deel de stoet afsluiten, voorstellend een lofzang op de denkbeelden van humaniteit en een zegewagen van de vrede, onder leiding van het Huis van Oranje en de regering, gesteund door het recht en beschermd door het Nederlandse volk.⁵⁴ De verdere politieke ontwikkelingen in de negentiende eeuw, die de gloria in de symfonie op het verleden hadden kunnen overstemmen, ontbraken in de optocht. Het voorgestelde verleden was een gecanoniseerd verleden binnen de grenzen van een feestelijke herdenking waarin Oranje het vaderland verenigde.

De 5^e september: ‘een levend geworden sprookjesverhaal’⁵⁵

De historische optocht markeerde het jaar ‘1813’ en riep de herinnering aan die gebeurtenis in het geheugen, of eigenlijk de herinnering aan een ‘aangeleerd’ verleden.⁵⁶ Als *performance* schreef de optocht een actieve omgang met het verleden voor: aan de hand van rituelen werd zowel een *grand narrative* verteld, als het verleden gereconstrueerd.⁵⁷ Belangrijker nog dan de vraag welk verleden tentoongesteld werd, is daarom de vraag naar de manier waarop het verleden gepresenteerd werd aan en herkenbaar werd voor de toeschouwers. Het aanschouwen van de historische optocht dwong de toeschouwer zich tot het gepresenteerde verleden te verhouden en bood zodoende ook de mogelijkheid om dat verleden dichtbij te laten komen.

In de aanloop naar vrijdag 5 september werden er op Noordeinde en in de Haagse Schouwburg de laatste voorbereidingen getroffen om alle rijtuigen, vlaggen, vaandels en praalwagens op tijd af te krijgen. Aan de vervaardiging van de attributen en wagens door de kunstschilders, beeldhouwers en deelnemende verenigingen was een grondige studie vooraf gegaan.⁵⁸ Artistiek leider van de optocht, Luyt, was zelfs speciaal naar Gent afgereisd om daar een historische optocht te bekijken. De Haagse optocht werd naar zijn mening veel mooier, omdat in plaats van geschilderd doek gebeeldhouwd gips-reliëf op de wagens werd aangebracht. Bovendien werden vele wagens met antieke meubelen en kunstvoorwerpen versierd ter verhoging van de esthetische waarde en historische getrouwheid.⁵⁹

De avond voor de feestdag hing de spanning in de lucht. In het schouwburggebouw werden de afgeleverde kostuums gepast en verdeeld. Ongelukkigerwijze had de Amsterdamse costumier Helsloot veel te laat aan de levering van

54 Door financiële herberekening sneuvelde dit laatste deel. Zie: HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 142, plan voor den historischen optocht in 1913.

55 Zie: ‘De optocht’, *Nieuwsblad Vooruit*, 17 december 1912.

56 M. Halbwachs, *Het collectief geheugen* (Leuven/Amersfoort 1991) 29.

57 Zie: P. Burke, ‘Co-memorations. Performing the past’, in: Tilmans, Van Vree, Winter (red.), *Performing the past*, 105-118, aldaar 105-106.

58 Verslag, uitgebracht door de Commissie voor den Historischen Optocht.

59 ‘De historische optocht’, *Haagsche Courant*, 27 augustus 1913.

alle kostuums voldaan, en ze bovendien ongesorteerd opgestuurd, waardoor er een enorme chaos in de schouwburg ontstond. Uiteindelijk bleken zeshonderd deelnemers niet volledig of zelfs geheel ontoereikend te zijn gekleed.⁶⁰ Na de feestdag zou de Commissie voor de Historische Optocht veel kritiek te verduren krijgen op dit punt, vooral vanwege de grote uitgaven en de enkele rondgang van de optocht.⁶¹ ‘Gelukkige feestgangers’ noemde *Het Vaderland* hen die niets wisten van de zorgen en ‘heksensabbath’ in de Schouwburg ‘en die naar bed konden gaan met een Sinterklaas-stemming, drommend van de 5 September-koek.’⁶²

De volgende morgen trokken de ridders, geuzen, jonkvrouwen, stadhouders, bloemenmeisjes en soldaten al vroeg naar het sportterrein Hourtrust. De aanzwellende menigte van historische personages bracht de toeschouwers op de tribunes in verwarring: de mensen uit verschillende eeuwen die kriskras door elkaar liepen, vormden een volkomen negatie van tijdsorde. Ze waren voer voor de verbeelding voor de vele journalisten die op het terrein aanwezig waren: ‘Denkt u in: Philips de Goede in gesprek met Rutger Jan Schimmelpenninck, of Johan de Witt met Graaf Willem II, of ook Napoleon in hoogsteigen persoon zich onderhoudend met Albrecht van Beieren.’⁶³ Ondertussen zochten verscheidene deelnemers nog steeds verwoed naar onderdelen van hun kostuum: ‘Jan de Witt liep ons tegen ’t lijf in grijs wandeltoilet, zijn habyt van raadpensionnaris was nergens te vinden. Zijn broer Cornelis de Witt, was al evenzeer gedupeerd en zoo waren er meer.’⁶⁴ Uiteindelijk bleken naast vele figuranten ook de gebroeders De Witt te ontbreken in de optocht, wat natuurlijk voor verwarring zorgde bij het publiek die met het programmaboekje in de hand de stoet volgde.⁶⁵

Om twaalf uur klonk er trompetgeschal: een teken voor de figuranten om zich naar hun plaats te begeven. Als bij toverslag werd er temporele orde geschapen onder de deelnemers en kwam er een coherente opbouw in de optocht. In een generale repetitie trok de stoet om half twee ’s middags in een eerste rondgang over het terrein. Gekapt en strak in het pak kwam het nu op het inlevingsvermogen van de twintigste-eeuwers aan om een voorbijganger door houding en optreden zo goed mogelijk te representeren en herkenbaar te maken voor de toeschouwers. Dit was hen in het reglement nog sterk op het hart

60 Verslag uitgebracht door de Commissie voor den Historischen Optocht. De uitkomst van dit verslag was gebaseerd op vragenlijsten die aan de deelnemers verzonden waren omtrent de staat en levering van hun kostuum. Zie: HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 140, brief van de Commissie voor den Nationaal-historischen Optocht aan de deelnemers aan de Nationaal-historische optocht van 5 september ('s-Gravenhage, september 1913).

61 ‘Onafhankelijkheids-misère’, *Het Volk*, 5 september 1910; ‘De optocht en de critiek’, *De Nederlander*, 10 september 1913; HGA, Stukken betreffende de nationaal historisch allegorische optocht te 's-Gravenhage op 5 september 1913, en betreffende het onafhankelijkheidsfeest ('s-Gravenhage 1913), inv.nr. S z 20, ‘Van een comite, dat in zorgen zat’ (s.p., s.d.).

62 ‘De 5^e september’, *Het Vaderland*, 6 september 1913.

63 ‘Historische optocht’, *De Nederlander*, 6 september 1913.

64 ‘De onafhankelijkheidsfeesten’, *Nieuwe Courant*, 6 september 1913.

65 ‘Het onafhankelijkheidsfeest’, *Haagsch Nieuwsblad*, 6 september 1913.

gedrukt: 'Iedere deelnemer en deelnemster toone door houding en optreden, dat hij (zij) bewust is een historische rol te vervullen'.⁶⁶

Het herkennen van de historische personages werd de toeschouwer vergemakkelijkt door de aanwezigheid van schildendragers die aan elke groep vooraf gingen. Zij toonden met jaartallen het tijdperk waarin het historisch tableau gesitueerd moest worden. Natuurlijk hielp daarbij ook het programmaboekje waarin de volgorde van de optocht stond afgedrukt.⁶⁷ Daarnaast waren de hoofdpersonen van de groepen vaak gerekruteerd op uiterlijk en houding.⁶⁸ Als we *De Nederlander* mogen geloven waren er zelfs zeer veel deelnemers die door familienaam nauw verbonden waren met de historische actoren die zij vertegenwoordigden.⁶⁹ De reacties in de kranten waren gematigd positief; waar de één lovend was over de inzet van de deelnemers en de getrouwheid van het historische beeld, meende de ander dat zij meer in hun rol hadden kunnen blijven en soms zelfs enigszins mat waren.⁷⁰

De belangrijkste historische actoren, zoals Napoleon, werden vaak gereduceerd tot één enkele handeling of gebaar; hun verbeelding viel zodoende al snel in stereotyperingen. De *Nieuwe Courant* deed op die manier verslag van de geslaagde voorstelling van Napoleon: 'al vergat deze wel eens, dat l'Empereur toch wel niet steeds de linkerhand tusschen zijn vestknoopen zal gehouden hebben en toch zeker niet wanneer hij te salueren had'.⁷¹ Die stereotyperingen hielpen natuurlijk om het nationaal verleden zo duidelijk en herkenbaar mogelijk uit te beelden voor de toeschouwer, maar ze toonden eveneens de tekortkomingen van de historische optocht als medium. Zoals historicus Tom Verschaffel terecht heeft opgemerkt, toont een optocht enkel dát verleden dat zich ook laat uitbeelden.⁷²

Hoe het ook zij, het uitgebeelde, gecanoniseerde geschiedverhaal werd door het publiek goed ontvangen. Van de initiële desinteresse in de aanloopfase was geen spoor meer: vele duizenden toeschouwers waren naar Den Haag gekomen. *Het Vaderland* schatte de aantallen bezoekers zelfs op 500.000 tot 600.000 mensen, de gerapporteerde omvang van de rijen toeschouwers varieerde in de kranten van zeven tot negen mensen dik.⁷³ En het was die avond goed vertoeven in de residentie. Den Haag baadde in het licht, als een 'gastvrij licht-huis, een glorie-hotel, waar geen rekeningen geschreven en geen fooien

66 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 141, reglement van orde.

67 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 144, officieele feestwijzer van den nationaal-historischen optocht te 's-Gravenhage op 5 september 1913.

68 HGA, Archief geschiedkundige Vereniging Die Haghe, 1.2: Stukken betreffende bijzondere onderwerpen [0057-01 1.2], inv.nr. 78, brief van de vereniging Die Haghe aan een potentiële Graaf Willem II ('s-Gravenhage, 13 mei 1913).

69 'De nat. hist. alleg. optocht', *De Nederlander*, 2 september 1913.

70 'De 5e september', *Het Vaderland*, 6 september 1913; 'Historische optocht', *De Nederlander*, 6 september 1913.

71 'De onafhankelijkheidsfeesten', *Nieuwe Courant*, 6 september 1913.

72 Verschaffel, 'Het verleden tot weinig herleid', 309.

73 'De 5e september', *Het Vaderland*, 6 september 1913; 'De onafhankelijkheidsfeesten', *De Avondpost*, 6-7 september 1913.

gevraagd werden'.⁷⁴ Naast de Prinsegracht, die door de schittering van de lichtguirlandes in het water voor stille bewondering zorgde, vormde Plein 1813 het middelpunt van de lichtstad. Tot slot vormde het uitgebreid vuurwerkprogramma op het Malieveld – ondanks dat door de dichte rookwalm de grootste stukken haast onzichtbaar bleven – een waardige en gebruikelijke afsluiting van de feestdag.⁷⁵

Levend verleden

Het gejuich waarmee de historische optocht onthaald werd, was niet vanzelfsprekend. Om deze blijk van waardering te oogsten, moest de optocht aan een aantal eisen voldoen. In de voorbereiding van de historische optocht draaide het voor de organisatoren bij de uitbeelding van het verleden om historische nauwkeurigheid. Ze oefenden totale controle uit over de artistieke ontwerpen en kostuums en vroegen zelfs toestemming aan het gemeentebestuur om historische wapens, als goedendags, pieken, hellebaarden, musketten en sabels te dragen.⁷⁶ Organisaties van historische optochten probeerden daarmee, in lijn met de romantiek, een illusie van een aanwezig verleden te wekken.⁷⁷ Die illusie werd, zo meende men, vollediger naarmate het tafereel overweldigender en geloofwaardiger – dus historisch getrouwer – was.

Opmerkelijk is echter dat niet alleen de organisatoren de optocht historisch juist wilden uitbeelden, maar dat ook de toeschouwers historische getrouwheid verwachtten. De historische optocht was – als we Johan Huizinga mogen geloven – in staat een 'historische sensatie' op te wekken, een plotseling intiem contact met het verleden, waardoor een stellige overtuigdheid van echtheid en waarheid zich van de ontvanger meester maakt.⁷⁸ Authenticiteit vormde daarbij het kernbegrip: de echtheid van het verleden was een voorwaarde voor een contact met dat verleden, al lag het in een onopvallend detail besloten.⁷⁹ Afgaand op de verslaggeving van de verschillende optochten in de pers werd historische correctheid inderdaad als maatstaf gebruikt om een optocht als succesvol te bestempelen. Met als belangrijkste stelregel: hoe nauwkeuriger de details, des te groter de sensatie.

In Monster werd de heer Kerbert, een 'flinke, forsche figuur en sympathiek gezicht', geprezen om zijn vertolking van de erfprins van Oranje.⁸⁰ In Den

74 'De illuminatie', *Het Vaderland*, 6 september 1913.

75 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 97, brief van de Nederlandse Pyrotechnische Fabriek van het firma G.J. Ruijsch aan J.C. Jansen, wethouder gemeentebedrijven 's Gravenhage (Utrecht, 4 november 1913).

76 HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 141, reglement houdende bepalingen omtrent de deelneming aan den historischen optocht te 's-Gravenhage in 1913, artikel 5; HGA, 0077-01 3.1, inv.nr. 97, brief van de burgemeester van 's-Gravenhage, getekend van Karnebeek aan het Comité voor de Luisterrijke Viering van het Eeuwfeest van Neerland's Onafhankelijkheid ('s Gravenhage, 2 september 1913).

77 Verschaffel, 'Het verleden tot weinig herleid', 309.

78 J. Huizinga, 'Mijn weg tot de historie', in: Idem, *Verzamelde Werken* 1, 11-42, aldaar 12.

79 J. Huizinga, 'Het historisch museum', in: Idem, *Verzamelde Werken* 2, 559-578.

80 'Onafhankelijkheidsfeesten te Monster', *Haagsche Courant*, 21 augustus 1913.

Afb. 2 Het schip met Nederlandse zeehelden uit de 17e eeuw, stil houdende op de Houtrustweg bij de Houtrustbrug. Een praalwagen in de historische optocht in Den Haag. Collectie Haags Gemeentearchief.

Haag werd er in bijna elk krantenartikel melding gemaakt van de middeleeuwse 'bly', een oud werptuig, dat historiegetrouw door ossen getrokken werd.⁸¹ *Het Vaderland* beschreef bij de opening van de stoet de kledij van de Nederlandse maagd met haar Frygisch mutsje, een detail dat veel aandacht trok, 'doch het schijnt historisch juist te zijn'.⁸² Het tegenovergestelde kwam eveneens voor; zo deden de hiaten in de optocht die ontstaan waren door de verlate levering van de kostuums afbreuk aan de optocht, omdat ze zorgden voor lacunes in het geschiedverhaal.⁸³ Bovendien werd opgemerkt dat de deelnemers met 'nieuw-modische' schoenen liepen, een anachronisme dat uit den boze was.⁸⁴

Uit de reacties blijkt verder dat bepaalde onderdelen uit de optocht inderdaad emoties teweeg brachten, die kunnen duiden op een contact met het verleden. Iets wat wellicht wijst op een historische sensatie of in ieder geval op de aanwezigheid van een gevoel van vaderlandsliefde.⁸⁵

Zo werd er bijvoorbeeld twee dagen voordat de optocht in Den Haag uitging in *De Nederlander* de verwachting uitgesproken dat het schip met de zeehelden zeker grote indruk zou maken.⁸⁶ En hoewel het schip op wielen door de straten trok en bijna te klein was om alle zeehelden te vervoeren, berichtte *Het*

81 'De historische optocht', *Het Vaderland*, 25 augustus 1913.

82 'De 5^e september', *Het Vaderland*, 6 september 1913.

83 'Onafhankelijkheidsfeesten te 's-Gravenhage', *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 september 1913; 'De 5^e september', *Het Vaderland*, 6 september 1913.

84 'De feesten in Den Haag', *Nieuwe Provinciale Groninger Courant*, 6 september 1913.

85 Zoals Frank van Vree heeft betoogd, zijn er geen principiële gronden om een onderscheid te maken tussen de historische sensatie door 'onaangerorde' historische objecten en locaties en de met dat doel door mensen ontworpen en ontwikkelde uitbeeldingsvormen van het verleden, zoals een historische optocht. Zie: F. van Vree, 'Beleef het verleden! De encensering van de historische ervaring in de populaire cultuur', *Groniek* 180 (2008), 269-278, aldaar 275.

86 'De historische optocht', *De Nederlander*, 3 september 1913.

Vaderland: ‘De wagen had dan ook een succes en vooral de Scheveningsche dames waren zoo opgetogen, dat ze wel door het cordon hadden willen breken, om aan het hart van zoo’n grooten admiraal heur liefde tot de zee snikkend te belijden’.⁸⁷

Er valt hier een duidelijke parallel te trekken met de *re-enactment* van de landing van Willem I afgelopen najaar, honderd jaar na 1913. In Scheveningen werd dit gecanoniseerde keerpunt in het nationaal verleden vanaf 1813 als een ritueel elke vijfentwintig jaar herhaald op of rond de 30e november. De *lieux de mémoire* die het strand van Scheveningen vormt, is op die manier uitgegroeid tot een voorbeeld van *hyper-locatedness*. Aan deze plaats is een ogenschijnlijk onveranderlijke herinnering gekoppeld, vaak een combinatie van authenticiteit, verschillende gebeurtenissen uit het verleden, en een ‘bemiddeld’ verleden, in dit geval de continue *re-enactment* van dat verleden.⁸⁸ De herbeleving van het verleden hangt zodoende sterk samen met het aanwezig zijn op deze specifieke plaats.

Tijdens de onafhankelijkheidsfeesten in 1913 vond dit historisch moment echter op verschillende dagen en op verschillende locaties in Nederland plaats.⁸⁹ In de maanden augustus en september landde de Prins in de buurt van Scheveningen te Monster, Dordrecht en Schiedam, maar ook in Zeeland, te Axel en Nieuwdorp, in Friesland, te Sneek, en in Groningen, te Bedum. De plaats van herinnering in Scheveningen was bovenal verplaatsbaar. De geconserveerde herinnering kon elders opnieuw gesitueerd en geconstrueerd worden. Voorwaarde was natuurlijk wel dat er een meer, kanaal of rivier aanwezig was om de aankomst van Willem I per boot na te kunnen spelen.

Ook bij de *re-enactment* van de landing is de verslaggeving sprekend:

’t Is of de heugenis van ’t verledene in de menschen gevaren is en of men heusche-lijk den echten Prins Willem I heeft binnen gehaald treffend, opvallend is zooals, het volk meewerkt ongewild en ongedacht om de herinnering aan dat historisch oogenblik te doen herleven.’⁹⁰

‘Ongewild en ongedacht’ werkte het volk mee om het verleden te laten herleven. Dat wil niet zeggen dat die nabijheid van het verleden niet verwacht of gewenst was, maar dat de toeschouwers het levend worden van het verleden niet geheel in eigen hand hadden. Toen het historische moment eenmaal herleefde, werd men als het ware overvallen door het verleden en onderging men wellicht een historische sensatie.

87 ‘De 5^e september’, *Het Vaderland*, 6 september 1913.

88 ‘Even though memory sites tend to be connected to actual locations, they are always thoroughly *synthetic* in character, in the sense both of being composite (bringing together various events) and of being artificial (the product of mediations). The result is a paradoxical, but very potent combination of authenticity and mediation.’ In: Rigney, *The afterlives*, 133.

89 Axel (28 augustus), Bedum (begin september), Dordrecht (3 september), Ierseke (28 augustus), Loosduinen (3 september), Monster (21 augustus), Nieuwdorp (29 augustus), Scheveningen (8 december), Schiedam (30 augustus), Sneek, Zaandam.

90 ‘Feesten 1813-1913’, *De Nederlander*, 3 september 1913.

Zowel bij de historische optocht als bij de landing kon het verleden voor de toeschouwer dus een levend verleden worden. Niet alleen omdat in Den Haag, aldus een correspondent van *Vooruit*, ‘iedere straat, ieder voetpad, iedere steen herinnering aan Oranje heeft’, maar bovenal omdat deze *performances* een dergelijk contact met het verleden teweeg brachten bij de gewillige ontvangers.⁹¹ Er bestond een verlangen om een gevoel van vaderlandsliefde door de aderen te voelen stromen. Zelfs bij de ‘Hollanders’ met hun ‘nuchter scepticisme’ kon, aldus een journalist, een ‘echt en waarachtig’ verleden tot nationaal bewustzijn leiden. ‘Effectvol gefraseerde hoofdartikels en opvijzelende feestredenen’ werkten contraproductief: ‘de historie moet zelf het woord voeren’. Vandaar dat de optocht de beste kans had op succes door de eerlijke en zuivere aanschouwelijkheid van het verleden: ‘De geschiedenis wordt een moment levendig, spreidt haar kostbare herinneringen uit en laat het volk er dicht op toe komen ten einde er den luister nog eens van te aanschouwen.’⁹²

Besluit. Geënceneerde sensatie van een romantisch fenomeen

Waar de voorbereidingen voor het commerciële Plan 1913 vanaf 1911 langzaam op gang kwamen, zette Den Haag al twee jaar eerder koers naar de historische viering van de Nederlandse onafhankelijkheid. Den Haag kende een lange traditie van gelijknamige herdenkingen, die echter lang niet allemaal zo politiek neutraal waren verlopen als de viering van 1913. In minder dan een jaar stelde de Historische Commissie, onder voorzitterschap van historicus P.J. Blok, een programma samen waarin de historische optocht promoveerde tot het hoofdnnummer van het volkse eeuwfeest van de Nederlandse onafhankelijkheid.

De vlotte aanloopfase garandeerde echter geen moeiteloze uitvoering van het ontwerpplan. Hoe mooi de tentoonstelling van kunstschilder en artistiek leider Luyt in de zalen van Pulchri Studio en hoe bekend het fenomeen van de historische optocht in Nederland ook was, de animo voor financiële ondersteuning van of deelname aan de optocht ontbrak. Had ook de ‘herinneringsplicht’ ontbroken om het eeuwfeest in Den Haag te vieren en om de stad aan de hand van de grootste en mooiste historisch-allegorische optocht op de kaart te zetten, dan had de optocht nooit doorgang gevonden.

Wat de toeschouwer uiteindelijk te zien kreeg, was de moeite waard. Een chronologisch overzicht van de Nederlandse geschiedenis trok door de straten, van Middeleeuwen tot de vooravond van het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden. Dit verbeelde verleden was tevens een verleden van continuïteit, een lineair geschiedverhaal dat uitmondde in de glorie van Oranje-Nassau en Va-

91 ‘1813-1913’, *Nieuwsblad Vooruit*, 8 april 1912.

92 HGA, Stukken betreffende de nationaal historisch allegorische optocht te 's-Gravenhage op 5 september 1913, en betreffende het onafhankelijkheidsfeest ('s-Gravenhage 1913) inv.nr. S z 20, ‘De nationaal-historisch-allegorische optocht van 5 september te 's-Gravenhage ter herdenking van Neêrlands honderdjarig onafhankelijk volksbestaan’ (s.d., s.p.).

derland. De verschillende historische actoren waren voor de toeschouwer herkenbaar aan de setting, hun kostuum, gebaren en soms zelfs overeenkomstige gelaatstrekken. Het uit te beelden verleden werd bij vlagen gereduceerd tot stereotyperingen, wat de canonisatie van het verleden alleen maar versterkte.

Als *performance* stond de optocht een actieve omgang met het verleden voor, de toeschouwer dwingende om zich tot het gepresenteerde verleden te verhouden. Van organisatorische zijde werd die omgang bevorderd door de authenticiteit of historische getrouwheid van dat verleden centraal te stellen. Vervolgens gebruikten ook de toeschouwers die authenticiteit als maatstaf om het welslagen van de optocht te beoordelen. Een overweldigend en historisch getrouw tafereel kon de toeschouwer het gevoel geven zich in het verleden te bevinden. De historische optocht kon wellicht zelfs leiden tot een historische sensatie: het op afstand zijnde verleden kwam nabij.

Hoewel de historische optocht ontbreekt in latere herdenkingen, kan die in 1913 niet zomaar gekarakteriseerd worden als behorend tot een voorbije eeuw, als romantisch fenomeen. De nabijheid van het herdachte verleden was als een cadeau dat het jarige volk al weken tevoren bij moeder in de kast had zien liggen. De historische optocht werd als een bekend medium ontvangen, de toeschouwer eiste historische getrouwheid en vroeg zelf om een levend verleden. De emotie die de optocht teweeg bracht, had iets van een plotseling intiem contact, Huizinga's historische sensatie, maar gaf ook een gevoel van herkenning, als in een *déjà-vu*. In de herdenking van 1913 werd op die manier al iets zichtbaar van de geësceneerde historische ervaringen zoals we die vandaag de dag kennen.⁹³

De viering van 1913 is daarom een cultuurhistorisch keerpunt; de markering van het breukvlak van twee eeuwen. De historische optocht zong haar zwanenzang, in een laatste hoogtepunt van deze *performance* die in latere onafhankelijkheidsvieringen niet meer terug zou keren. In die laatste optocht lag anderszijds ook de kiem van een nieuwe twintigste-eeuwse omgang met het verleden. Meer en meer zou de band tussen heden en verleden in het teken van 'beleving' komen te staan. Het geësceneerde karakter van het beleven van het verleden lijkt in een eeuw tijd alleen maar te zijn toegenomen. Maar maakt dat de band tussen Nederlanders en het vaderlands verleden minder waardevol? Tijdens de viering van tweehonderd jaar koninkrijk zal blijken hoe levend het verleden nog kan zijn, met de opgetogen feestelijkheid van 1913 in het achterhoofd.

Germa Greving (MA) voltooide haar research master Modern History aan de Rijksuniversiteit Groningen met een onderzoek over twee laat negentiende-eeuwse herdenkingen. Momenteel is zij werkzaam als museummedewerker collectie en publiek bij Museum Het Pakhuis in Ermelo en doet zij bij het Drents Archief onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog monumenten in Assen.

Correspondentieadres: Eendrachtskade Zuidzijde 10 F4, 9726 CW Groningen, gremagrev-ing@gmail.com

93 Zie: Van Vree, 'Beleef het verleden!'; T. Metz, *Pret! Leisure en landschap* (Rotterdam 2002) 282.